

UN MEȘTER CONSTRUCTOR SAS LA TÎRGOVIȘTE, ÎN 1494*

PAUL CERNOVODEANU

În Arhivele Statului din Sibiu se păstrează în original o interesantă scrisoare¹ a unui artilerist sas Michel adresată din București la 1 mai 1494 burgmistrului orașului Sibiu², în care îi relatează că potrivit instrucțiunilor primite, se înfățișase înaintea domnului Țării Românești³, dar că nu fusese primit cu prea multă încredere în pofida salv-conduc-tului ce-l avea cu dînsul; cu toate acestea voievodul îl reținuse la curtea sa, asigurîndu-i un tain îmbelșugat și urma în curînd să-l ducă cu sine la Tirgoviște, unde avea de gînd să ridice „un castel sau un palat“, slujindu-se de cunoștințele sale; Michel nu se simțea însă în deplină siguranță și cerea municipalității sibiene să-l recheme cît mai degrabă în Transilvania.

Documentul amintit a fost pentru întia oară cercetat de B. P. Hașdeu care a publicat un foarte scurt rezumat într-un articol apărut la 1874 în „Columna lui Traian“, fără a insista însă asupra conținutului său, redat de altfel în mod inexact⁴. Notița sumară din studiul lui Hașdeu a fost reprodușă ca atare și de alți cercetători⁵ fără însă ca vreunul

* O versiune prescurtată a acestui studiu a apărut în limba germană sub titlul **Ein sächsischer Stückmeister in der Walachei (1494)** în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, II (1968), nr. 1, p. 53—61.

1 Vezi traducerea sa în românește în **Anexă**.

2 Johannes Agatha, burgmistru al Sibiului între 1493—1494; cf. Gustav Seiwert, **Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare. Erste Abteilung von 1309 bis 1499** în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, Hermannstadt, Neue Folge, vol. XII (1875), fasc. II, p. 213 și 255.

3 Vlad Călugărul, domn al Țării Românești (1481 sept. — noiemb., 1482 apr. — 1495 sept.).

4 B. P. Hașdeu, **Trei lune peste munți. Dare de soamă despre o excursiune științifică în Transilvania**, în „Columna lui Traian“, an V (1874), nr. 6, p. 127—128; „1494. Inginierul (!) sas Michel, petrecător în București, comunică municipalității din Sibiu condițiunile pe cari (!) cere de la domnul muntenesc pentru a zidi o cetate în Tirgoviște“.

5 Alex. Lapedatu, **Vlad vodă Călugărul 1482—1496. Monografie istorică**, Buc., 1903, p. 49; G. I. Ionescu Gion, **Istoria Bucureștilor**, Buc., 1899, p. 29; în schimb, Gh. Ghibănescu, **Vlad vodă (Călugărul)**, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași“, VII (1896), p. 111—147, nu cunoaște documentul, care a mai fost însă menționat de Franz Zimmermann, **Das Archiv der Stadt Her-**

să mai fi consultat originalul de la Sibiu. De aceea se impune o reexaminare atentă a acestui document ce conține știri de un real interes, atât pentru legăturile politice ale Țării Românești cu Sibiul⁶, cât și în ceea ce privește intențiile lui Vlad vodă Călugărul de a efectua unele lucrări la curtea domnească din Tîrgoviște. Se știe că în această epocă, voievozii Țării Românești au apelat în câteva rînduri la măiestria meșterilor transilvăneni⁷ pentru executarea unor lucrări mai complexe în domeniul arhitecturii.

De pildă, la 17 noiembrie 1476, Cristian pîrcălabul de Tîrgoviște, scria brașovenilor că Vlad Țepeș, revenit la domnie, le cerea doi dulgheri cu cîte trei ajutoare (*dous carpentarios, et quilibet debet habere tres famulos*) pentru a-i ridica o casă domnească la Tîrgoviște⁸ completînd probabil lucrările de întărire inițiate acolo de Ștefan Báthory⁹; Basarab Țe-

mannstadt und der Sächsischen Nation (ed. a II-a), Hermannstadt, 1901, p. 56 și de Al. Sadi-Ionescu, **Bibliografia călătorilor străini în țările românești**, Buc., 1916, p. 32, nr. 40.

- 6 Vlad Călugărul a fost unul din domnii Țării Românești ce au întreținut de altfel legături destul de strînse cu Sibiul, făcînd dese schimburi de solii și scrisori mai ales în perioada 1486—1494, cf. I. Bogdan, **Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI**, vol. I (1413—1508), Buc., 1905, p. 339—40, nr. CCXC, p. 342, nr. CCXCIV; St. Nicolaescu, **Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI**, Buc., 1905, p. 1—2, 6—7; E. Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria românilor**, vol. XV₁ (ed. N. Iorga), Buc., 1911, p. 134, nr. CCXLIII, p. 141, nr. CCLVII; Silviu Dragomir, **Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI**, Buc., f.d.p. 21—26, nr. 11—15; Gr. Tocilescu, **534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603**, Buc., 1931, p. 174—176, nr. 184—185 etc.

- 7 Nu s-a făcut apel numai la meșteri constructori și zidari, dar și la alte categorii variate de meșteșugari pentru împlinirea nevoilor multiple ale curții domnești, de la fierari și armurieri pînă la argintari, mîngânari și ceasornicari, pentru care vezi în special St. Meteș, **Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea**, Sighișoara, 1920, p. 87—93; Al. Neamțu, **Un capitol din relațiile Țării Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relațiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul (1512—1521)**, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, X (1945) p. 360—365; Radu Manolescu, **Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul de la începutul veacului al XVI-lea**, în „Analele Universității...”, București, Șt. Sociale: **Istoria**, 1957, p. 207—260; Teodora Voinescu, **Noi identificări de meșteri argintari din Transilvania**, în „Studii muzeale” (editate de Muzeul de Artă al R.S.R.), vol. I, 1957, p. 30—31, etc.
- 8 I. Bogdan, **op. cit.**, p. 357—358, nr. CCCXII; Hurmuzaki, **Documente...** XV₁, p. 95, nr. CLXVIII; N. Iorga, **Scrisori de boieri — Scrisori de domni** (ed. a III-a), Vălenii de Munte, 1931, p. 13—14, nr. III.

- 9 La 11 noiembrie 1476, comitele Ștefan Báthory, comandantul oastei transilvănene trimisă pentru izgonirea din scaun a lui Basarab Laiotă și reinstalarea lui Vlad Țepeș, adresîndu-se sibienilor, îi încunoștința de succesul campaniei sale și de marșul victorios spre București, după ce ridicase mai întîi o bună

peluş (1477—1481, 1481—1482) se adresa tot braşovenilor reclamându-le doi zidari buni „unul care să ştie să învâluiască cu cărămidă scobită, iar altul să-i facă o mănăstire din cărămidă cu piatră”¹⁰; cu câteva decenii mai târziu chiar şi Neagoe Basarab purta corespondenţă cu sibienii la 13 octombrie 1519 în legătură cu nişte meşteri pietrari (*magistri lapicides*) chemaţi la dînsul¹¹.

Progresul pe care l-a constituit în arta militară a veacului al XV-lea folosirea pe o scară din ce în ce mai largă în războaie a artileriei, a obligat şi pe domnii Ţării Româneşti la un efort constructiv deosebit, în special pe linia întăririi cetăţilor de margine şi a curţilor domneşti, ca puncte de sprijin împotriva diferiţilor duşmani¹². Direcţia lor de apărare a variat însă în funcţie de atitudinea politică a fiecărui domn, unele dintre aceste aşezări fortificate apărind graniţele dinspre Moldova şi Transilvania, altele constituind dimpotrivă un loc de refugiu faţă de ameninţarea turcească¹³. Folosirea artileriei pe cîmpul de luptă pre-

întăritură în Tirgoviştea cucerită (*sicque erecto uno bono castello in Therga-vischya*). cf. Hurmuzaki, *op. cit.*, XV₁, p. 95, nr. CLXVII.

10 I. Bogdan, *op. cit.*, p. 177, nr. CXLVI: Gr. Tocilescu, 534 documente..., p. 129—130, nr. 134.

11 Hurmuzaki, *op. cit.*, XV₁, p. 240, nr. CCCXXXVII.

12 Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Buc., 1959, p. 132, 704; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, Buc., 1963, p. 110, 277. Un efort similar — dar bine înţeles la o scară mult mai vastă — a fost întreprins de Ştefan cel Mare al Moldovei, care prin opera de reconstruire şi de modernizare a cetăţilor sale — în special de la Suceava şi Neamţ — a ridicat nivelul lor de apărare la tehnica cea mai înaintată a vremii folosită în sud-estul Europei. Pentru acestea, vezi mai ales Gh. Diaconu, *О Молдавских крепостях XIV — XV в. В.* (Despre cetăţile moldovene în sec. XIV—XV) în „Dacia”, Noua serie, vol. III (1959), p. 535—552; N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamţului*, în „Studii şi cercetări de istorie veche”, XI (1960), p. 81—105; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia. Monografie arheologică*, Buc., 1960, p. 117—119; M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Buc., 1963, p. 118—121; Radu Popa, *Cetatea Neamţului*, Buc., 1963, p. 17—21; Ion Nestor, *Epoca lui Ştefan cel Mare în lumina săpăturilor arheologice de la Suceava*, în vol. *Cultura Moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 249—250 etc.

13 Astfel domnului Vlad Ţepeş i se datorează reconstruirea cetăţii Poenari, ridicarea curţilor domneşti întărite de la Bucureşti şi Tîrgşor şi fortificarea mănăstirilor Comana şi Snagov [cf. *Istoria Ţării Româneşti 1290—1690 (Letopiseţul Cantacuzinesc)*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Buc., 1960, p. 4; Al. Lapedatu şi Ghika-Budeşti, *Mănăstirea Comana* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, I (1909), p. 9—28; N. Şerbăncescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, Buc., 1944, p. 31—34; Gh. Diaconu, S. Morintz, D. V. Rosetti, Gh. Cantacuzino şi I. Ionaşcu, *Săpăturile arhologice de la Tîrgşorul Vechi...* în „Materiale şi cercetări arheologice”, V, Buc. 1959, p. 619—627; Panait I. Panait, *Cetatea Bucureştilor în secolele XIV—XV* în „Revista Muzeelor”, VI (1969), nr. 4, p. 310—318] slujind mai cu seamă ca puncte de apărare în cîmpia munteană împotriva presiunii turceşti de la sudul Dunării, din ce în ce mai ameninţătoare. La Radu cel Frumos, domn infeudat turcilor, se constată dimpotrivă o preocupare pentru

cum și la asediul și apărarea cetăților, a silit totodată pe voievozii munteni să se preocupe și de ridicarea potențialului militar al oastei țării prin procurarea unor arme de foc¹⁴. Astfel, încă din 1432—1433 Vlad Dracul cerea brașovenilor o sută de „puști” (adică tunuri) cu toate cele de trebuință, precum și arcuri cu săgeți și scuturi, pentru ca oastea sa să lupte cu succes împotriva turcilor¹⁵; același voievod, după cucerirea Giurgiului, se adresa din nou brașovenilor, în octombrie—decembrie 1445, cu rugămintea să-i trimită pentru întărirea cetății arcuri cu săgeți și „puști” (tunuri), precum și silitră pentru confecționarea pulberii pe care urma să o depoziteze acolo¹⁶.

Este drept însă că după această dată nu am mai întâlnit nici o știre privitoare la folosirea armelor de foc de către oastea munteană în veacul al XV-lea¹⁷, spre deosebire de Moldova lui Ștefan cel Mare unde izvoarele consemnează înzestrarea oștirilor sale cu tunuri și bombarde¹⁸.

apărarea graniței de nord-est a țării împotriva oștirilor moldovenești ale lui Ștefan cel Mare și în acest scop el ridică la 1471 cetatea Crăciuna (cf. C. Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna*, în „Studii și cercetări științifice”. *Istorie*, Iași, an. XIV (1963), fasc. I, p. 103—106), Basarab Laiotă și Basarab Tepeșu, voievozi fără personalitate, în luptă cu anarhia marii boierimi feudale și oscilind între creștini și turci, și-au îndreptat eforturile spre reconstruirea curții domnești întărite de la București și fortificarea cetății Crăciuna (1479), care avuseseră mult de suferiț de pe urma campaniilor moldovenești și transilvănene din 1473 și 1476. În sfârșit, Vlad Călugărul pe linia inițiată de Ștefan Băthory și Vlad Tepeș în 1476, și-a îndreptat și el atenția spre refacerea curții domnești din Tirgoviște la 1494.

14 Amănunte la generalul R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Buc., 1947, p. 144—151.

15 I. Bogdan, *Documente...*, p. 62—63, nr. XXXIX.

16 *Ibidem*, p. 60, nr. LV și Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 62, nr. 64. Pentru procurarea armelor obișnuite ale oastei muntene în sec. XV, constînd din scuturi, arcuri, săgeți, săbii, în specie de la brașoveni, amănunte la gen. Rosetti, *op. cit.*, p. 149—150.

17 Prima mențiune a unui artilerist autohton o întâlnim de abia la începutul veacului al XVI-lea în persoana lui Dan „pușcașul” din vremea domniei lui Vlad cel Tânăr (1510—1512), cf. *Documente privind istoria României*, veac. XVI, B, vol. I, Buc., 1951, p. 56, nr. 52 și p. 67, nr. 63, dovadă că numărul armelor de foc era încă destul de restrîns iar săbiile se mai mențineau la un preț destul de ridicat, mai ales cînd erau lucrate în argint; astfel o sabie ferecată valora înainte de 29 dec. 1532 suma de 2000 de aspri (*Ibidem*), B, veac. XVI, vol. II, Buc., 1961, p. 116, nr. 120) iar un document din 20 august 1535 menționează vînzarea anterioară a ocinii Ungurei de pe Jiu, pe două cești de argint, un briu de argint, o sabie ferecată cu argint și un cal (*Ibidem*, p. 189, nr. 183).

18 *Cronica moldo-germană în Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan* (ed. P. P. Panaitescu), Buc., 1959, p. 29, 34; I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei în „Analele Academiei Române”*, M.S.I. seria II, tom. XXX (1907—1908), p. 327; St. Nicolacscu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, Buc., 1905, p. 72. Amănunte la general R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare în „Analele Academiei Române”*, M.S.I., seria III, tom. IV (1924—1925),

confectionate în special la turnătoria din Lvov¹⁹, precum şi prezenţa unui meşter turnător de tunuri din Italia, în iunie 1484, chemat şi la curtea ţarului Rusiei Ivan al III-lea²⁰.

În ceea ce priveşte prestigiul militar de care se bucurau puternicele centre transilvănene în faţa domnilor Țării Româneşti, este cazul să relevăm aici — cel puţin în ceea ce priveşte Sibiul — că acest oraş dispunea de o tehnică foarte înaintată pentru vremea sa, adaptându-şi armamentul la cerinţele epocii şi beneficiind totodată, datorită prezenţei a numeroşi artilerişti şi constructori înzestraţi, de puternice fortificaţii ridicate după cele mai severe exigenţe ale strategiei contemporane²¹. Nu întâmplător, s-a păstrat în arhivele sibiene un adevărat tratat militar, datorat în parte lui Hans Haasenwein din Haasenluff în Bavaria, pentru anii 1417—1460, conţinând date tehnice foarte preţioase privitoare la fabricarea prafului de puşcă, a lucrărilor de asediu, a folosirii unor diferite maşini de război, ale căror miniaturi în culori le însoţeau descrierea din text²².

p. 367—444 şi tom. VI (1926—1927), p. 1—71 şi I. Focşăneanu şi Gh. Diaconu, **Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare** în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 124—126 etc.

19 N. Iorga, **Studii şi documente privitoare la istoria românilor**, vol. XXIII, Buc., 1912, p. 317, nr. LXXXVI, p. 325, nr. CX; Gen. R. Rosetti, **Istoria artei militare...**, p. 150.

20 Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в. Документы и материалы тех лет (Relaţiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. şi România în veacurile XV — începutul celui de-al XVIII-lea. Documente şi materiale în trei volume), vol. I, Moscova, 1965, p. 59, 61, nr. 8.

21 Se pare că însuşi Orban, vestitul tunar al sultanului Mahomet al II-lea şi constructor al uriaşei maşini de război folosită la asediul Constantinopolului în 1453, era un sas transilvănean. Vezi discuţia la P.N., **Urmările căderii Țarigradului pentru Biserica românească** în „Mitropolia Olteniei“, XI (1959), nr. 1—2, p. 72—73.

22 Oraşul dispunea de 8 turnuri de apărare, înzestrate la 1492 cu 180 guri de foc, mari şi de mină, iar în 1493 cu 182 guri de foc, 47 de arbalette, 6700 săgeţi de arbalette şi 2700 săgeţi de arcuiri, cf. **Specificatio instrumentorum bellicorum in turribus Cibiniensibus reperiuntur** pe anii 1492 şi 1493 publicate de Ludwig Reissenberger, **Über die ehemaligen Befestigungen von Hermannstadt** în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, Neue Folge, an XXIX (1899 — 1900), vol. 2, p. 361—363. Pentru arta militară din Ungaria în timpul regelui Matiaş Corvin, a se vedea în special studiul lui Gyula Ráczó, **Mátyás zsoldos seregének hadművészetről** (Artă militară a armatei mercenare a regelui Matiaş), în „Hadtörténeti Közlemények“, vol. V (1958), nr. 1—2, p. 117—147.

23 Arh. St. Sibiu, **Kunstbuch des Hanns Haasenwein und Conrad Haas**, cota; Mss Varia II 374, fo. 1—111 v_o. Importanţa manuscrisului a fost pentru întâia oară semnalată de F. Zimmermann, **Das Archiv der Stadt Hermannstadt...**, p. 160—161 şi apoi de generalul R. Rosetti, *op. cit.*, p. 146, 148, care reproduce şi unele miniaturi înfăţişând maşini de război (pl. IX—X); o menţiune şi în **Istoricul Arhivelor Statului 1831—1956** în vol. **Arhivele Statului, 125 ani de activitate 1831—1956**, Buc., 1957, p. 144. Conţinutul său a fost analizat de D. Todericiu,

Registrele fiscale sibiene menționează un număr destul de mare de meșteri tunari²⁴, cu rosturi de apărarea cetății²⁵. Printre aceștia²⁶ se număra și amintitul Michel, aflat în primăvara anului 1494 în Țara Românească și întâlnit în calitate de stipendiat cît și de contribuabil, achitîndu-și dările către municipalitate. În evidența fiscală a registrelor, Michel este trecut ca „Pixen” — sau „Puxen-meșter” la 27 martie 1492 și 12 octombrie 1494²⁷, „pixidarius” sau „magister pixidarius” la 20 martie 1495, 14 iunie, 7 octombrie și 12 decembrie 1496, 13 dec. 1497, 1501 și 5 august 1504²⁸ și în sfîrșit ca „magister bombardarius” în 1509²⁹.

Prezența lui în Țara Românească la 1494 se datorează trimerii sale de către municipalitatea sibiană la curtea lui Vlad Călugărul, lucru arătat explicit în textul scrisorii sale din 1 mai adresată burgmistrului: „sînt recunoscător pentru solia luminăției voastre... și să știți că scrisoarea dvs. de salv-conduct nu mi-a ajutat”. În amănunțitele registre fiscale ale Sibiului pe anul 1494 în care sînt trecute cheltuielile făcute cu toți solii și iscoadele (exploratores) trimise peste munți, nu figurează însă numele lui Michel. Totuși menționarea în aceste socoteli a unui sol ple-

The Sibiu Manuscript în „Revue roumaine d'histoire”, VI (1967), nr. 3, p. 333—356.

- 24 Consemnați documentar în lb. germană ca „Pixen-meister” sau „Büchsenmeister” iar în l. latină „pixidarii” sau „magistri pixidarii”, minuind „pixa”, sau „Büchse”, adică tunurile, bombardele. Pentru semnificația termenilor „Pixen-meister” și „Büchsenmeister” a se vedea **Glosarul din Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Nations Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation**, vol. I (c. 1380—1516), Hermannstadt, 1880, p. 666, iar pentru „pixa” și „pixidarius”, Antonius Bartal, **Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae**, Leipzig-Budapest, 1901, p. 491: în sfîrșit pentru identitatea termenilor „pixa-Büchse-puşcă” (adică tun), vezi I. Bogdan, **Documentul rizenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV** în „Analele Acad. Române”, M.S.I., seria II-a, tom. XXX (1907—1908), p. 425—426 și **Glosarul de la Doc. priv. la relațiile Țării Românești cu Brașovul**, p. 391.
- 25 Pentru diferitele atribuții ale meșterilor tunari ca fabricanți de pulbere, turnători sau reparatori de tunuri a se vedea Karol Badecki, **Sriednowieczne ludwisartwo Lwówskie** (Turnătoria medievală din Lwov), Lwow, 1921, p. 36, 40, 49, **Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt**, I, p. 247, 253, 344, 356 și Ștefan Pascu, **Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea**, Buc., 1954, p. 178—181.
- 26 Socotelile Sibiului menționează astfel printre alții pe Lenarth „Buxemeyster” la 1479 (**Rechnungen...I**, p. 42), Gaspar „Buxemeyster” la 1480 (*ibid.*, p. 72), Meriten „Buxemeyster”, tot la 1480 (*ibid.*, p. 89), Hanns „Puxenmeister” la 1494 (*ibid.*, p. 156) ș. a.
- 27 *Ibidem*, p. 134 și 157. În prima mențiune este arătat a fi impus la 6 florini și 4 dinari, iar în a doua la 25 lotoni (monedă subdivizionară locală, echivalînd cu 1/16 din marcă).
- 28 *Ibidem*, p. 198, 227, 258, 344, 417. Sumele încasate de Michel în contul salariului său variaau între 32 și 40 florini pe an, plătiți în patru rate de cîte 8 sau 10 florini.
- 29 *Ibidem*, p. 546. La această dată Michel avea salariul anual fixat la 40 de florini.

cat la 4 martie 1494 în Țara Românească la curtea voievodului spre a afla vești despre turci³⁰, merită o deosebită atenție, căci în persoana acestuia se poate identifica — cu destulă probabilitate — artileristul Michel, deoarece toți ceilalți trimiși sînt indicați nominal³¹, în afara iscoadelor ce-și păstrau totdeauna anonimatul³². Supoziția noastră apare cu atît mai logică cu cît trebuie să admitem scurgerea unui anumit interval de timp petrecut la curtea domnească din București a emisarului sibian înainte de expedierea scrisorii sale din 1 mai, iar alte trimiteri de soli anonimi de la Sibiu în Țara Românească nu se mai înregistrează pînă la această dată în socotelile orașului.

Așadar, prezența lui Michel în Țara Românească s-a mărginit la început, chiar după conținutul scrisorii sale, numai la o misiune de informare. Dar Vlad vodă Călugărul dîndu-și seama de calitățile neobișnuite ale trimisului sibian, l-a reținut la curtea sa, sub o strictă pază, asigurîndu-i însă o plată îndestulătoare și bună întreținere și a hotărît să se folosească de cunoștințele sale tehnice pentru a îndruma lucrările de refacere a curții domnești din Tîrgoviște.

Principalul oraș de scaun al țării suferise foarte mult, mai ales în urma luptelor din 1476, obligînd pe Ștefan Báthory, conducătorul oastei ardelenе, să ridice acolo în grabă o întăritură; nu se știe apoi dacă lucrările de refacere ale caselor domnești, inițiate de Vlad Țepeș în același an, nu au fost întrerupte în urma morții sale grabnice, așa încît după un interval de aproape două decenii, se punea din nou în 1494 problema restaurării curții de la Tîrgoviște. În afara scrisorii analizate, izvoarele contemporane nu mai fac însă vreo mențiune cu privire la efectuarea unor lucrări de reconstrucție a curții domnești din Tîrgoviște în vremea lui Vlad Călugărul, la care voievodul avea de gînd să se folosească de cunoștințele artileristului sibian Michel; cu toate acestea, datorită cîtorva știri indirecte și a datelor obținute prin săpăturile arheologice, s-ar putea afirma că la Tîrgoviște s-au făcut într-adevăr unele refaceri la casele domnești la sfîrșitul veacului al XV-lea.

Din scrisoarea tunarului sas reiese că el urma să părăsească de îndată orașul București, urmînd pe Vlad vodă Călugărul la Tîrgoviște, deoarece răspunsul municipalității sibiene trebuia să-l găsească de Rușalii (adică la 18 mai) în acest din urmă oraș. Într-adevăr, consultînd

30 *Item nuntio misso ad vaivodam Transalpinensem in factis novitatum Thurcorum, feria tertia post dominicam oculi*, cf. *ibidem*, p. 165. Pentru cheltuielile sale de drum i se dăduseră 4 florini.

31 Stephan Czyssar, în martie 1494 (*ibid.*, p. 165), Pavel „Chinezul” în aprilie 1494 (*ibid.*, p. 169), Iacob „Olachus” la 21 mai 1494 (*ibid.*, p. 171) etc.

32 Astfel au fost trimise în Țara Românească o serie de iscoade la 17 ianuarie 1494, la 6 februarie și 1 aprilie la Vidin, la 3 aprilie la Nicopole, la 15 aprilie la Curtea de Argeș etc. (*ibidem*, p. 163—164, 167, 169). La 28 martie s-a trimis un alt sol — tot anonim — la marele logofăt Stoica (*ibid.*, p. 166).

lista documentelor interne și externe emise de Vlad Călugărul, rezultă că între 10 septembrie 1493 și 1 aprilie 1494 (deci cu o lună înaintea scrierii lui Michel), voievodul și-a avut reședința la curtea domnească din București³³, iar după această dată, la 5 iunie 1494 se afla la Rușii Logofătului³⁴ lângă Tirgoviște și apoi, începînd de la 1 iulie 1494³⁵ și pînă la sfîrșitul domniei sale (ultimul document cunoscut fiind din 8 septembrie 1495³⁶, el nu a mai părăsit Tirgoviștea, cu excepția unei singure deplasări la mănăstirea Glavacioc la 4 septembrie 1495³⁷. Reiese așadar în mod cert că Vlad Călugărul, care nu s-a mai întors la București după 1 mai 1494, era legat de o împrejurare oarecare pentru a rămîne la Tirgoviște și apare verosimilă ipoteza că ceea ce îl reținea în vechiul oraș de scaun al țării, puteau fi tocmai plănuiturile lucrări de refacere ale curții domnești pe care dorea să le supravegheze îndeaproape³⁸. De altfel, chiar fiul și urmașul său la domnie Radu cel Mare (1495—1508) atestă o preferință accentuată pentru cetatea de scaun de la Tirgoviște³⁹, adăogînd la motivele șederii sale poate și acel al continuării lucrărilor de restaurare a caselor domnești din acest oraș.

Însfîrșit cîteva informații mai sigure — obținute prin recente săpături arheologice — demonstrează că în complexul curții domnești de la Tirgoviște apar indicii privind o arsură foarte puternică descoperită *in situ*, legată probabil de evenimentele din 1476 precum și urne ale unor construcții complet demantelate din a doua jumătate a veacului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea⁴⁰.

33 **Documenta Romaniae Historica**, B. Țara Românească, vol. I, (1247—1500), Buc., 1966, p. 395—407, nr. 244—248.

34 **Ibidem**, p. 407—408, nr. 249.

35 I. Bogdan, **Doc. priv. la relațiile Ț. Rom. cu Brașovul..**, p. 342, nr. CCXCIV; Hurmuzaki, **Documente..**, XV₁, p. 141, nr. CCLVII.

36 Documente între 15 iulie 1494 — 8 septembrie 1495, cf. **Doc. Rom. Hist.**, B., vol. I, p. 408—417, nr. 250—257.

37 **Ibidem**, p. 415—416, nr. 256.

38 Faptul că Michel nu mai este întîlnit în registrele sibiene pînă la 12 octombrie 1494 (cf. **Rechnungen..**, I, p. 157), dovedește că el a stat în Țara Românească cel puțin o jumătate de an, aproximativ între martie și septembrie, putînd folosi deci lunile de vară pentru îndrumarea inițială a lucrărilor de reconstrucție ale curții domnești din Tirgoviște.

39 Din 84 documente interne, 50 sînt date din Tirgoviște și numai 14 din București, 5 provin din alte locuri, iar 15 nu au indicat locul de emitere (Analiză efectuată pe baza corpusului de **Documenta Romaniae Historica**, B., Țara Românească, vol. I—II).

40 Răzvan Teodorescu, **Date noi privind fazele evolutive ale Curții domnești din Tirgoviște**, comunicare ținută la 26 februarie 1964 în cadrul sesiunii organizată de Institutul de Istoria Artei al Academiei. Cele mai recente cercetări privitoare la vechea Curte domnească din Tirgoviște, la N. Constantinescu și C. Moisesescu, **Curtea domnească din Tirgoviște** (ed. II-a) Buc., 1969 și Cristian Moisesescu, **Prima curte domnească de la Tirgoviște** în „Buletinul Monumentelor Istorice”, anul XXXIX, nr. 1, 1970, p. 11—15.

Documentar, nu dispunem de nici o informaţie capabilă să ne indice în ce ar fi putut consta activitatea constructivă⁴¹ iniţiată de Vlad vodă Călugărul la 1494. Totuşi pe baza comparaţiei făcute cu unele curţi domneşti restaurate sau ridicate la sfîrşitul veacului al XV-lea de Ştefan cel Mare în Moldova — ţinînd însă seama şi de specificul arhitecturii muntene — constatăm cîteva elemente ce se repetă constant la asemenea ansambluri arhitectonice.

Astfel, prin ultimele cercetări arheologice efectuate la curtea domnească din Iaşi s-au depistat puternice ziduri cu turnuri de apărare din vremea lui Ştefan cel Mare⁴²; la fel la curtea din Piatra, pe latura nordică, deasupra intrării, se înălţa turnul-clopotniţă ridicat la 1499⁴³, iar la Popăuţi — Botoşani nu s-au mai conservat decît tot turnul-clopotniţă şi biserica ridicată în 1496, în preajma lor aflîndu-se doar ruinele unor beciuri⁴⁴ atribuite, după tradiţie, unor complexe din veacul al XV-lea. Deci elementul comun al tuturor construcţiilor amintite era *turnul de apărare* înglobat armonic în cadrul acestor impunătoare complexe arhitectonice.

Dacă ne referim la scrisoarea tunarului Michel din 1494, rezultă că Vlad vodă Călugărul avea intenţia să ridice la Tirgovişte un castel sau un palat, ansamblu ce trebuia neapărat axat în jurul unui astfel de turn sau donjon, constituind piesa de rezistenţă a întregului monument. Numai în felul acesta ne putem explica nevoia resimţită de voievodul muntean de a apela la asistenţa tehnică a artileristului sas pentru conducerea lucrărilor, deoarece în aceste turnuri sau bastioane se instalau tunurile şi bombardele necesare respingerii atacurilor duşmane, după cum şi la Sibiu meşterii tunari aveau în grija lor turnurile de apărare ale cetăţii, slujind nu numai ca artilerişti, dar şi ca fabricanţi de pulbere şi făuritori de tunuri. Deci, dacă ar fi să atribuim lui Vlad Călugărul o realizare de ordin arhitectonic la curtea domnească din Tirgovişte la sfîr-

-
- 41 Pentru ridicarea construcţiilor cu caracter militar din Ţara Românească în veacul al XV-lea se folosea mina de lucru a ţăranilor care erau obligaţi să presteze „munca la cetate”, cf. doc. din 4 iunie 1495, 9 ian. 1498 şi 25 ian. 1499 (**Doc. Rom. Hist.**, B, vol. I, p. 414—415, nr. 255; p. 458—459, nr. 281 şi p. 471—474, nr. 290), mulţi dintre ei slujind ca pietrari. Existenţa în toponimia munteană a veacurilor XV—XVI a mai multor sate purtînd numele de Pietrari în Gorj, Dimboviţa şi Vilcea (cf. **ibidem**, p. 466—467, nr. 286; veac XVI, vol. I, p. 210—211, nr. 205, p. 241, nr. 238, p. 282—283, nr. 284) întăreşte această afirmaţie. Pentru Moldova vezi studiul lui H. Stănescu, **Meşteri constructori pietrari şi zugravi în timpul lui Ştefan cel Mare** în „Studii şi cercetări de istoria artei”, II (1955), p. 361—365.
- 42 Corina Nicolescu, **Arta în epoca lui Ştefan cel Mare**, în vol. **Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare**, Buc., 1964, p. 326.
- 43 Ion Nestor şi colab., **Sondajele de la Piatra Neamţ**, în „Materiale şi cercetări arheologice”, vol. IV, Buc., 1957, p. 262.
- 44 Bis. sf. Nicolae-Popăuţi, Botoşani în **Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare**, Buc., 1958, p. 124—139, nr. 13; C. Nicolescu, **op. cit.**, p. 329.

șitul veacului al XV-lea, ar trebui să ne gândim cel puțin la ridicarea sau refacerea unui turn ce a reclamat consultarea artileristului sibian aflat la curtea sa în 1494.

În prima jumătate a veacului al XVI-lea — din pricina intensificării opresiunii turcești și a interdicției de a mai avea puncte întărite înlăuntru țării⁴⁵ — Tirgoviștea și-a pierdut orice importanță militară, însăși casele domnești ajungând a fi împrejmuite doar cu o palisadă de lemn⁴⁶.

Așadar încercarea de refacere a curții de la Tirgoviște de către Vlad Călugărul la 1494, reprezintă poate ultimul efort de a asigura oarecare importanță strategică vechii așezări domnești ca loc de refugiu împotriva turcilor, deoarece în veacul următor, cu toată opera de restaurare întreprinsă pe o scară largă de Petru vodă Cercel în 1584⁴⁷, reședința voievozilor a încetat de a mai îndeplini vreo funcție militară. Măcar și pentru acest fapt merită a fi deci subliniată importanța scrisorii artileristului sibian din 1494, care aruncă o lumină deosebit de semnificativă asupra lăudabilei inițiative luate în domeniul construcțiilor de către unul din voievozii munteni, mai puțin însemnați, în ultima decadă a veacului al XV-lea.

45 Din relatările umanistului dalmatin Anton Verančić (1504—1573) arhiepiscop primat de Esztergom și locțiitor al regelui Ungariei, rezultă că „potrivit cu decretule... împăraților turcești de acum, lor [adică domnilor Țării Românești], nici nu le este îngăduit să întemeieze cetăți și fortărețe, nici să-și împrejmuiască orașele cu ziduri și întărituri, toată puterea țării stînd numai în numărul și vitejia ostașilor“, cf. *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae* în *Monumenta Hungariae Historica*, seria II, *Scriptores* (ed. Szalay—Wenzel), vol. II, p. 136 ; în trad. rom. la *Călători străini despre țările române*, vol. I, Buc., 1968, p. 404.

46 După mărturia călătorului italian Francesco della Valle din 1532—1534 castelul din Tirgoviște „în care locuiește domnul țării, e împrejmuit cu pari de stejar foarte groși“, cf. *Una breve narracione della grandezza, virtu, valore et della infelice morte dell' Ill-mo Signor Conte Alouise Gritti...* în Nagy Iván, *Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok* (Memorii originale referitoare la Aloisio Gritti) în „*Magyar Történelmi Tár...*“, vol. III (1857), p. 22 ; în trad. rom. la „*Călători străini...*“, I, p. 322.

47 Pentru aceasta a se vedea amănuntele date de secretarul genovez al domnului, Franco Sivori, care precizează că lucrările de restaurare au durat aproape o jumătate de an, folosindu-se neîntrerupt mina de lucru a mai bine de 1000 de oameni, cf. Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944, p. 174—175.

UN MAÎTRE CONSTRUCTEUR SAXON À TÎRGOVIȘTE, EN 1494

— R é s u m é —

Il s'agit de la publication et du commentaire du texte d'une lettre adressée par le maître saxon et spécialiste en artillerie Michel, datée du 1-er mai 1494, de Bucarest, au bourgmestre de la ville de Sibiu, dans laquelle il l'informe qu'il est re-

tenu en Valachie par le voievode Vlad le Moine, aux fins de se servir de son expérience pour l'édification de différentes constructions à la cour princière de Tirgovişte.

En guise d'exemples, on y trouve certains précédents attestant l'utilisation de spécialistes saxons pour la mise en oeuvre de constructions à caractère civil ou religieux dans la principauté valaque par Vlad Tepeş (1476) et Basarab Tepeş (1477-1481, 1481-1482) et plus tard par Neagoe Basarab (1519).

L'auteur ajoute quelques considérations sur les travaux de fortifications de certaines places fortes de Valachie et de Moldavie au cours du XV-e siècle, et évoque la maîtrise en cette matière des spécialistes en artillerie de la ville de Sibiu, centre doté de fortifications érigées selon les plus sévères exigences de l'art militaire de l'époque.

En conclusion, l'auteur consigne certaines brèves informations biographiques concernant le maître artilleur (piken-meister) Michel, signalé en Valachie en 1494 ainsi que les présomptions selon lesquelles le prince Vlad le Moine aurait eu recours à ses services pour l'érection d'un donjon dans le cadre de la cour princière de Tirgovişte.

ANEXA

Bucureşti 1494 mai 1.

Michel meşter tunar se adresează burgmistrului din Sibiu, relatîndu-i că şi-a indeplinit solia, înfăţişîndu-se înaintea voievodului Ţării Româneşti, dar că scrisoarea de salv-conduct nu i-a ajutat, fiind pus sub o strictă pază, cu toate că primeşte plată şi tain imbelşugat, în griu şi carne. Cere să se reîntorcă, trimiţîndu-i-se însă din partea Sfatului o scrisoare care să-l ajungă de Rusalii la Tirgovişte, unde va pleca împreună cu voievodul ce vrea să construiască acolo un castel sau un palat, el trebuind să-i arate cum să-l facă.

Slujba mea supusă. Mai întîi să ştiţi, însemnatule, cînstiţule şi înţeleptule domn burgmistru, că în orice vreme aflu cu plăcere că sinteţi sănătos. Sînt recunoscător pentru solia luminăţiei voastre însemnate şi înţelepte, cite zile voi trăi şi să ştiţi că scrisoarea de salvconduc nu mi-a ajutat. Voievodul a dispus să fiu şi mai mult păzit decît înainte. Voi cereţi să mă înapoiez acasă, dar mă tem şi pentru voi, că dacă «aţi voi să» mă întorc acasă, cum veţi izbuti să «faceţi să» mă reîntorc? Aşa dar ar fi mai bine să rămîn unde sînt, căci voievodul îmi dă o plată bună, îmi mai dă griu [pentru] pîine mai mult decît pot minca într-un an, precum şi carne. De aceea luminatule, cînstiţule şi înţeleptule domn, rog pe cînstiţa voastră Luminăţie ca să binevoiţi să vă înţelegeţi cu domnii mei din Sfat ca să ştiu cum să-mi duc capul. Aşa dar voi pleca şi voi porni la drum. Să dea Dumnezeu să fie cu voia voievodului sau nu. Şi să trimiteţi o scrisoare. Va fi aşa cum doreşte Luminăţia voastră cînstiţă şi înţeleaptă, precum şi domnii mei cînstiţi şi înţelepţi din Sfat. Nu ca să spuneţi că acela care te-a chemat să-ţi dea ceva. Dacă domniile voastre mă cheamă, să-mi trimiteţi o scrisoare din partea Sfatului, aşadar vreau să vin, să dea Dumnezeu; să-mi meargă cum o vrea Dumnezeu. Să-mi sosească scrisoarea de Rusalii la Tirgovişte, căci voi veni cu voievodul la Tirgovişte. Acolo el va face un castel sau un palat pe care eu trebuie să arăt cum să fie etc. Mai mult nimic. Atotputernicul Dumnezeu să vă dea pace şi sănătate şi nouă la fel.

* Adresăm şi pe această cale mulţumirile noastre prof. Gh. Duzinchevici pentru ajutorul dat la transcrierea acestui document, al cărui text original în limba germană l-am publicat în amintitul nostru articol din „Forschungen...”, 11 (1968), nr. 1, p. 59—60.

